

Про роль іраномовних етносів у становленні та розвитку Стародавньої та Середньовічної України-Руси (I тис. до н.е. – I тис. н.е.) (частина 2)*

М.М. Корінний
кандидат історичних
наук,
Університет економіки
та права «КРОК»

На основі комплексного аналізу різномірних джерел (писемних, лінгвістичних, археологічних, етнографічних і релігійних), досягнень новітньої історіографії досліджено місце та роль іраномовних народів у становленні держави та права, духовності та культури слов'ян Південно-Східної Європи в I тис. до н.е. – I тис. н.е.

Ключові слова: індоевропейська спільнота, венеци (венети), кельти, прабалти, праслов'янська спільнота (праслов'яни), праболгари, праугри, склавини, слов'яни, кіммерійці, скифи, сармати, роксолани, алани, аси, яси, анти, «Велике переселення народів», готи, готоалани, росомони, «Імперія Ерманаріха», хорвати, волиняни, бужани, древляни, сіверяни, угри, Ателькузу, Леvedія, Рось, роси, «Роуська ріка», «Роська земля», «Правда роуська», Україна-Русь, Аскольд, Дір.

На основе комплексного анализа разнородных источников (письменных, лингвистических, археологических, этнографических и религиозных), достижений новейшей историографии исследованы место и роль ираноязычных народов в становлении и развитии государства и права, духовной жизни и культуры славян Юго-Восточной Европы в I тыс. до н.э. – I тыс. н.э.

Ключевые слова: индоевропейская общность, венеци (венеты), кельты, прабалты, праславянская общность (праславяне), праболгары, праугры, склавини, славяне, киммерийцы, скифы, сарматы, роксоланы, аланы, анты, асы, ясы, «Великое переселение народов», готы, готоаланы, росомоны, «Империя Эрманариха», хорваты, волиняне, бужане, древляне, северяне, угры, Ателькузу, Леvedия, Рось, росы, «Роуська река», «Роська земля», «Правда роуська», Украина-Русь, Аскольд, Дир.

Having considered the comprehensive analysis of diverse sources (written, linguistic, archeological, ethnographic, and religious), achievements of the latest historiography, there has been investigated the role and place of Iranian-speaking peoples in the development of the State and Law, spiritual life and the culture of the Slavs of Southeast Europe in the period of 1000 BC – 1000 AD.

Key words: Indo-European community, Veneds (Venets), Celts, pre-Balts, pre-Slavs community (pre-Slavs), pre-Bulgarians, pre-Ugrians, Sklavins, Slavs, Cimmericians, Scythians, Sarmatians, Roksolanians, Alans, Antes, Asas, Yases, “Great Migration of Peoples”, Goths, Gothoalans, Rosomonians, Ermanarich’s Empire, Croats, Volhynians, Buzhans, Derevlans, Severiane, Ugrians, Ateskuzu, Levediya, Ros, Ros peoples, Ros River, ‘Ros’s Land’, “Pravda Roska”, Ukraine-Rus, Askold, Dir.

* Початок див.: Правничий вісник Університету «КРОК». – К., 2015. – Випуск двадцятитий. – С. 61-74; випуск двадцять перший. – С. 61-74

Як зазначалося в частині I статті, тривале (понад 150 років) співіснування (симбіоз, синоїкізм) германців та алан, зокрема готоалан (росів) у Надмеотидді, Подонні, Тамані і Тавриці поступово консолідує цих «союзників» у окрему (нову) спільноту зі своєю мовою, територією, етнополітичною структурою, етнонімом – хрос, ерос, рос/рус, росомони зі значенням – кінні вершники, кінна сторожа, кіннотники (народна етимологія від нім. Ros – «кінь» і осет. тоїпе – «чоловік»). При цьому ми не заперечуємо можливу причетність до формування нового етносу та етноніму в Південно-Східній Європі також одного (чи кількох) із племен кельтів-рутенів, які переселяються сюди у I ст. н.е. через криваве римське завоювання Галлії Юлієм Цезарем. Учасниками цих етногенетичних процесів, окрім германців та іранців, могли стати насамперед бастарни, яких окремі дослідники (С. Файст, А. Кузьмін, В. Склярєнко та ін.) розглядають як один із численних стародавніх кельтських народів [1].

Кінь у кельтів-галлів здавна був символічною твариною, а знаний усіма «Півень» (лат. gallus) лише за доби Відродження стає символом Франції. У релігії «союзних» кельтам і германцям аланів та інших сарматських племен, також вшановували іранського Бога-Вершника [2], що сприяло військово-політичній консолідації еліти трьох союзних народів. Таким чином, збірне поняття Ros/«роси» за пізньої античності та раннього середньовіччя в народі поступово асоціювалося з «кіннотою» та означало приблизно те ж саме, що в пізньому середньовіччі – «скіфи (тавро-скіфи)», «половці», «татари», «бродники», «козаки». Усі вони були чудовими кінними вершниками. Не можна погодитися з новітньою, хоча й доволі оригінальною, гіпотезою І.В. Зіньковської щодо походження етноніму чи найменування клану «росомонів», згадуваних у Гетиці¹ Йордана, з готської мови. Автор

вважає, що смерть остготського короля Ерманаріха була спричинена змовою серед найближчого його оточення, а загадковий термін *gohsomanas* – *gosomoni* в готській мові міг означати щось на зразок «придворні», «люди двору» [3]. Справа в тім, що Сар і Аммії, за нашою версією, як князі та союзники готів – ватажки роксоланської кінноти навряд чи були «придворними». На такий рішучий та небезпечний для життя вчинок (замах на верховного правителя держави!) могли зважитися більш незалежні представники військової знаті, скоріш за все не готського походження. На нашу думку, вожді федератів безумовно були вхожі до двору свого сюзерена Ерманаріха, а тому помститися престарілому королеві за «дику розправу» над їхньою рідною сестрою братам було нескладно.

Під час гунської навали, як нам уявляється, готоалани («роси») у своїй більшості виселяються зі степової частини Таврики та Приазов'я в басейн Роської ріки (пізнішого Сіверського Дінця, з VIII ст.), де, на наш погляд, уже тривалий час формувалася «роська вольниця», звільняючи тюркським прибульцям зі сходу «коридор» в Придунав'я та кращі південні пасовиська. Нове місцепроживання для підкорених народів, очевидно, було визначено вождями гунів, які у IV ст. перебирають на себе найменування «Рокс» – «головних», «світлих», «царських» і надають обмежені автономні права готам-федератам (готоаланам) [4].

Останні своїми військовими (кавалерійськими) з'єднаннями змушені були прикривати з північного-сходу кочовища тюркських завойовників, з іншого боку – мали забезпечувати функціонування стратегічно важливого утаємниченого в'ючного Хутрянного шляху, яким надходило до портів Меотиди у великій кількості різноманітне хутро з угро-фінського Північного-Сходу. Окрім усього, роси, очевидно, мали право контролю та гра-

¹ Нині виявлено нові нарративні та археологічні матеріали, які вказують на більш давні союзницькі взаємини кельтів, германців та аланів у Північному Причорномор'ї, що сягають кінця III – початку IV ст. до н.е., тому вказаний термін синоїкізму цих народів як мінімум слід подвоїти.

бежив «незаконних, лівих» караванів, що рухалися як водними шляхами по Волзі, Дону, Дніпру, так і стратегічними сухопутними дорогами, які вели з Півночі на Південь (до Таврики, Тамані, Закавказзя, Подунав'я). На півдні вантажі з хутром перевантажувалися на інших в'ючних тварин – верблюдів, які доправляли все до Багдада, ринки інших південних і східних країн.

Тисячокілометровий торговельний шлях від верхів'я Волги до м. Танаїс на однойменній ріці забезпечувався в'ючним кінним транспортом, для якого необхідно було утримувати тисячі свіжих, здорових (для підміни хворих чи покалічених) тварин як для транспортування, так і для збройної кінної охорони, тому цей шлях позначений численними знаковими топонімами, гідронімами, етнонімами тощо.

Навіть побіжний аналіз ономастики Лівобережної України та Подоння вказує на зосередження тут численних багатих розкішною рослинністю пасовищ, вигонів, лугів для великої рогатої худоби, отар овець і насамперед для кінних табунів. На це вказують згустки топонімів та гідронімів з характерними назвами – річки Лошак, Лошиця, Кінська, Мокра Кінська, Луганчик, Мокрий Луганчик, Лугань, Кобильчина балка, Кобиляча, Кобилячий яр, струмок Жеребець, балка Табун (п. Білої Сухой л. Білої Мокрої п. Сіверськ. Дінця п. Дону), нп Верхній Табун, потік Табунчеський (п. Лугані п. Сіверськ. Дінця) тощо [5], а також Роська (у перекладі на слов'янську – «Кінська») ріка (майбутній Сіверський Дінець*) – правий доплив Танаїса (Дону), згадувана ще в праці середньовічного арабського географа ал-Ідрісі (1100-1165 рр.) «Утіха палко бажаючого перетнути Землю» [6].

Коротко зупинимося на найменуванні останньої, оскільки не виключено, що

саме ця ріка дала назву згустку гідронімів, що зафіксовані як на Правобережній Україні, півдні Прибалтики так і в інших регіонах Центральної, Південної та Східної Європи (Росава, Росавка, Рось, Роська, Росинька, Рославка, Роставиця, Ростася), потоку Росоманець на Прикарпатті (Івано-Франківщина), р. Стара Русса, етнонімів – «росомони», «роси/руси», міст – Преслав-Роський, Стара Русса; політонімів – «Роська/Руська земля», Русь тощо. Стосовно часу виникнення назви останньої можна висловити такі міркування та припущення. Цей гідронім, на наш погляд, міг виникнути в Приазов'ї в умовах перших кельто-роксоланських чи герmano-роксоланських консолідаційних процесів близько III-II ст. до н.е. Саме в цей час у Північному Причорномор'ї зустрічаються два колонізаційні потоки кельтів (германців) та іранців. Перших репрезентували *бастарни*, про знаходження яких близько 240 р. до н.е. на берегах Понту Евксінського (Чорного моря) повідомляє відомий римський історик Помпей Трог [7]; других – *роксолани*, які, на думку С.Р. Тохтасьєва, з'явилися в межиріччі Дніпра-Дону приблизно у цей же час – 235-200 рр. до н.е. [8]. У подальшому останні взяли безпосередню участь у формуванні середньовічного тубільного поліетнічного союзу племен антів [9]. Присутність [поряд з аланами (антами, хорватами), болгарами, уграми] германського компоненту, що взяв безпосередню участь в етногенезі одного з наймогутніших східних слов'янських союзів племен можна підтвердити, на думку М. Казанського, багатьма яскравими фактами, зокрема унікальними знахідками в лісостеповій частині Лівобережної України (на північному порубіжжі черняхівської культури) численних (як звичайних, так і багатих) кладів монет, знахідок готських речей, зокрема і високого «князів-

* Б. О. Рибаків ототожнював Роську ріку східних авторів з Осолом, а І. Г. Коновалова сприймала її як узагальнюючий образ, сукупність річкових, сухопутних і морських шляхів, з допомогою яких додалася Східно-Європейська рівнина від верхів'їв Волги до крайнього порту Роусія на місті сучасної Керчі – Див.: Коновалова І. Г. Топоним как способ освоения пространства («Русская река» ал-Идриси) // Диалог со временем: Альманах интеллектуальной истории. – М., 2001. – Вып. 6. – С. 192-219.

ського рангу»*, наявністю у слов'ян-антів пеньківської археологічної культури жіночого, східногерманського за походженням, костюму з пальчатими фібулами [10] тощо. Відомий медієвіст і сходознавець О. Пріцак вважає, що власників придніпровських скарбів слід розглядати як представників елітних об'єднань, що мали вирішальний вплив на творення ринків і торговельних шляхів, виникнення міст і формування державних структур [11]. Режим військової демократії на рубежі VII-VIII почав зживати себе, а тому вожді (князі, хакани) русів, болгарів, хазар, мадьяр, слов'ян прагнуть до розбудови повноцінних державних утворень зі стабільною територією, з регулярним військом, з необхідними механізмами для проведення більш послідовної та ефективної внутрішньої та зовнішньої політики.

Таким чином, цілком очевидно, що саме в період з III по VII ст. в умовах крайньої дестабілізації суспільно-політичного життя в Південно-Східній Європі – у Подунав'ї, Північному Причорномор'ї остаточно формується своєрідний професійний ридарський (дружинний) стан кінних воїросів, що мав відверто мілітарний та етносоціальний зміст, сенсом існування якого стає участь у будь-яких військових акціях з метою грабунку і наживи. Ці протодержавні утворення (союзи, консорції, банди, дружини), як і пізніші варязькі, берладницькі та козацькі військові ватаги, будувалися на принципах військової демократії, очолювалися виборними рексами, роксами, отаманами, гетманами чи князями. Саме в період гото-аланського (чи кельтото-аланського) синоїкізму III-V ст. н.е. на Південному Сході Європейської рівнини в басейні Роської ріки, на наш погляд, формуються поняття «роси», «Рось/Русь», «Роська/Руська ріка», «Роська/Руська зем-

ля». Досить тривалий час ці найменування існували в усній народній традиції і стосувалися ядра антського поліетнічного союзу, локалізованого спочатку в лісостеповій частині басейну Сіверського Дінця (а згодом у Середньому Подніпров'ї), і офіційно зафіксованого в Бертинських анналах середини IX ст., «Баварському географі» другої половини IX ст. та в Найдавнішому (Аскольдовому) літопису під 842 р., коли «начаша прозиватися «Роська земля» («Rosland»). Як зазначалося в частині I, археологічним еквівалентом матеріальної культури, яку залишили роси в Подонні, Самарському Поволжжі та на Лівобережжі Дніпра, на думку відомого російського вченого В. Седова, є іменьківська (самарське Поволжжя), волинцівська та роменська культури (Лівобережна Україна). Ця смілива, проте недостатньо обґрунтована гіпотеза маститого російського археолога, яка до цього часу так і не знайшла вагової підтримки, і на сьогодні серйозно не сприймається його опонентами – фахівцями зі слов'янської археології, істориками-медієвістами та піддається обґрунтованій критиці [12]. Починаючи з праць таких авторитетних археологів, як І. Ляпушкін, В. Баран, В. Петрашенко і закінчуючи останніми концепціями І. Гавритухіна, А. Обломського та О. Щеглова в новітній археологічній літературі доводиться незаперечний факт того, що правобережне населення, яке створило празько-корчакську і райковецьку культури в процесі розселення та асиміляції носіїв пеньківської культури антів стало також основним творцем волинцівської та роменської культур Дніпровського Лівобережжя [13].

Темою окремого наукового дослідження є проблема державно-правового поступу роських (германських, готських, ге-

* Комплекс із Жигайловки з двома ранньовізантійськими срібними посудинами кінця IV початку V ст., клад з Ніжина з двох двопластинчатих фібул поліхромного стилю і 1312 римських денаріїв від Нерона до Септимія Севера, тобто від середини I до рубежа II-III ст., клад з Рублівки із золотими монетами кінця IV – середини V ст. і двома браслетами (золоті браслети в Центральній Європі слугували символом королівської влади. – М.К.) тощо. – Дет. див.: *Казанский М. М. Остроготские королевства в гуннскую эпоху: рассказ Иордана и археологические данные // Stratum + Петербургский археологический вестник. – СПб.; Кишинев, 1997. – С. 181-193; Обломский А. М. Днепровское лесостепное Левобережье в позднеримское и гуннское время (середина III – половина V в. н.э.). – М.: Наука, 2002. – С.87-93.*

рульських тощо) етнополітичних утворень на просторах Східноєвропейської рівнини. Оскільки в короткій публікації важко повною мірою висвітлити це питання, тезисно зазначимо помітні етнополітичні державотворчі та духовні зрушення у федеративному союзі, очолюваному росами, який поступово еволюціонує впродовж IV-VIII ст. до ранньофеодальної монархії.

Є підстави вважати, що не пізніше правління Ерманаріха та його наступників (друга пол. IV – поч. V ст. н.е.) уніфікується і фіксується на письмі звичаєве право готів-аланів, назване «Законом росським» (від лат. *Leges rossomonorum*), пізніше перейменованого в Росії у «Правду росську» чи гіпотетичну «Остготську правду» (як аналог «Вестготської правди»), близьку за своїм змістом до інших варварських (германських) «правд» – Вестготської, Бургундської, Салічної, Рипуарської, Алеманської, Баварської та ін. [14]. Авторитетним законом готського короля Ерманаріха, як відзначали Аблавій та Йордан, підкорялися всі народи його багатоетнічної та безкрайньої держави від Понту Евксінського до моря Варязького [15].

У подальшому, як буде показано в наступних публікаціях, готів-аланське об'єднання зазнає нових політико-правових та етнокультурних впливів з боку тюркських (гуни, авари, болгари, хазари, торки, печеніги, половці), слов'янських (уличі, тиверці, в'ятичі, древляни, поляни, сіверяни) та угро-фінських народів, що стимулювали подальші державо- та правотворчі процеси, мовну консолідацію, а також кроки щодо зміцнення обороноздатності нової країни, що постає як потужний форпост Європи на її східних рубежах зі Степом у IX ст. [16].

4. Алано-яський фактор – 2

Перша доволі смутна згадка про «росів» як цілком сформований народ північно-східного Причорномор'я під 555 р. міститься у «Церковній історії» Захарії Ритора або Псевдозахарії. Він проживав на північний-захід від легендарних амазонок – одногрудих жінок-кіннотниць, які жили самі по собі, без чоловіків, зі зброєю і на конях. Цей книжний термін очевидно по-

значав сармато-алан чи готоалан, можливо, і в першу чергу гірських антів – горантів, хорватів, найбільш активних та найбільш харизматичних.

Як зазначалося в попередній публікації, алани, у першу чергу, їхнє цементуюче ядро – хорвати, скинувши готське, а згодом гунське іго, зберегли (антський) союз із болгарами та сербами до поч. VII ст., коли болгари, скориставшись міжусобицями в Тюркському каганаті, відважуються на творення власної держави в басейні Ворскли на краю лісостепу. На жаль, військовий конфлікт антів із аварами 602 р. (і, очевидно, хазарами, як союзниками авар) припинив існування цього доволі могутнього алано-болгарського військово-політичного союзу, до якого з північного заходу з кінця V ст. активно інфільтрує (проникає) слов'янський празько-корчакський елемент.

Після відходу з Середнього та Нижнього Подніпров'я орди Аспаруха до Нижнього Подунав'я (в район Угла-Онгла), аси басейну Роського (з VIII ст. – Сіверського) Дінця, можна гадати, самостійно відроджують нове державне утворення *Hros* (*Ros* чи *Rocsh*), що прагне балансувати як відносно потужний військовий союз між Аварським і Хазарським каганатами – протодержавними ранньофеодальними утвореннями тюркських народів, оскільки прагнули до нових територіальних загарбань.

Археологічні матеріали між тим вказують на участь у об'єднувачих («інтеграційних») процесах за участю аланів і великої кількості болгарів, що дає підстави твердити про неповне виселення в Подунав'я з Приазов'я та Північного Кавказу болгарського елемента.

Приблизно в цей же час полишають антський союз хорвати, серби, які переселяються частково на Балкани (у місцевості Діррахію, Далмацію, Воїки та ін.), частково на Верхнє та Середнє Подністров'я, де проживають до другої половини X ст. поліття. Згодом під натиском військ великого київського князя останні змушені були у своїй більшості теж мігрувати частково на північний захід Балканського півострова, частково до центральної Європи.

Перше переселення хорватів більшменш точно датоване мало місце, за даними Костянтина Багрянородного, за правління візантійського імператора Іраклія (610-641 рр.), тобто невдовзі після невдалих аваро-антських воєн початку VII ст. Іраклій, який проводив активну зовнішню політику щодо балканських «новоселів» – хорватів, сербів, болгарів, прагне прихилити ці «корисні» народи для амбітних політичних цілей імперії. Саме базилевс ромеїв, «привівши пресвітерів з Риму, хрестив їх і, навчивши їх добре здійснювати справи благочестя, виклав їм віру християнську» [73, с. 135-137].

Доволі раннє долучення римськими місіонерами південних слов'ян до християнства, писемної культури дає можливість зрозуміти, чому саме ці народи одними з перших у регіоні стають на шлях державо- і правотворення, обґрунтовуючи свої устремління Священним писанням та волею Бога.

«Ім'я (етнонім) «хорвати» на слов'янській мові, вважає К. Багрянородний, означає «мешканці (володарі) Великої країни (чи України, Вкраїни, Країни)». «... Хорвати, що нині живуть в краях Далмації, – зазначає дослідник, – походять від нехрещених хорватів, що називаються «білими» [«світлими» – М.К.], які мешкають по той бік Туркії [Угорщини – М.К.], поблизу Франкії (германців) і межують зі слов'янами – нехрещеними (себто язичниками) сербами... Велика Хорватія, звана «Білою», залишається нехрещеною до цього дня, як і сусідні з нею серби...» [74, с.135-143].

Незважаючи на всі політико-територіальні пертурбації в Південно-Східній Європі, воєвничі кінні дружини аланів, як і раніше, встигали брати участь практично в усіх військових конфліктах, де мали певний зиск: від Середньої Азії до Західної Європи і Північної Африки. Марвазі зокрема пише: «Вони бачать в мечі засіб для існування і заняття; коли у них помирає якийсь муж, а в нього є донька й сини, вони віддають його майно дочці, а синові залишають лише меч, і кажуть: «Ваш батько здобув добро мечем, наслідуйте його в цьому» [75].

Відомості про загадковий рицарський стан, його широкі торговельні зв'язки з багатьма країнами Євразії підтверджуються багатьма археологічними матеріалами. Як стверджують Н. Мерперт, С. Плетнева, Д. Березовець та інші авторитетні археологи, могильники ранньосередньовічної салтівської культури Подоння містять численні поховання добре озброєних людей, що свідчить про наявність значного військового прошарку серед населення [76]. Як вважає В. Ковалевська, ця давня традиція особливих військових ритуалів вшанування росів прослідковується чи не з сарматських часів, коли серед поховань тієї пори близько 50% становили могили воїв [77, с. 81].

Серед народів, які потерпали від росів у наступний період VIII-IX ст., джерела неодноразово називають слов'ян. Жертвами їх кінних наскоків могли бути також й інші народи – балти (як на північ від Росії, так і на північ від р. Тусни-Десни) та населення прикаспійських, приазовських і причорноморських міст – азербайджанці, албанці, вірмени, греки, іудеї, сабіри, хазари тощо.

Однак східні автори підкреслюють, що роси ходять війною здебільшого на слов'ян, полонять їх, продають хазарам і болгарам у рабство [78, с. 83], подібно до того як у XIII-XVII ст. це робитимуть з окраїнним українським населенням татарські людолови, що Чорним і Подільським шляхом робили несподівані наїзди на Україну. Захоплений ясир вони продавали на невільничих ринках Криму, а також вивозили до близькосхідних країн. Таке ставлення до українців пояснюється насамперед тим, що слов'яни традиційно вважалися кращими хліборобами (землеробами, «рабами землі») у Європі, а іранці, болгары, греки та іудеї, араби і тюрки вважали для себе негідним, принизливим займатися надзвичайно виснажливим (оранка, сівба, догляд за посівами, косовиця, молотьба; догляд за тягловими тваринами – волами, кіньми тощо) сільським господарством, окрім, хіба що, виноградарства та садівництва.

Як свідчать Житія св. Дмитрія Сурозького та Григорія Амастридського з кінця

VIII – початку IX ст. південні роси/руси, як професійні воїни-грабіжники, подібно північним «русам» (ругам, рутенам) – варягам, володіючи високим мистецтвом судноплавства Меотидою та Понтом, часто турбували своїми несподіваними «морськими десантами» міста Візантії та візантійської Таврики [79]. Є підстави вважати, що після переселення численного угруповання угорців до Лебедії та Ателькузу, вони вступають у військовий союз із угорцями, стаючи значним фактором нестабільності в регіоні [80]. Саме тому в цей час на Нижньому Дону (поблизу станиці Цимлянської) з допомогою візантійців хазари зводять фортецю Саркел – військовий форпост, аби, з одного боку, не допустити флотилії «росів/русів» до морських просторів, слабо контрольованих візантійським флотом, та грабежів як хазарських міст Тамані і Таврики, так і безпосередньо візантійських володінь; а з іншого – до проникнення в глибоку саму Хазарію (хазарським шляхом) росів, мадьяр та савірів-сіверян [81, с. 303-311]. Ця «блокада» Русі змусила її правителів – каганів-хаканів перенести свої основні політичні й торговельно-економічні центри західніше, з Подоння у Подніпров'я. Цей крок став можливим, на нашу думку, лише внаслідок об'єднання близько 830 р. Правобережної України-Руси (волинянсько-древлянської держави князя «ад-Діра») та Лівобережної України-Руси Аскольда в єдиний дуалістичний суперсоюз державного типу з рівноправними столицями в м. Києві та Чернігові*. Віднині Дніпро стає головною торговельно-економічною магістраллю, що зв'язує Київську та Чернігівську Русь із Північним Причорномор'ям, Дунайською Болгарією, Візантією та Візантійською Таврикою. Через Київ розпочинають рух сухопутні торговельні каравани з Булгара, які рухаються на Захід через Прагу-Регензбург, а також шлях із «варяг у греки», що з'єднав Варязьке море

з Чорним (Понтом), Меотидою, Мармуровим і Середземним.

Ось чому саме з 21 січня 842 р. за «Хронікою» Георгія Амартола та з 852 р. (за Іпатіївським літописом) «начаша прозиватися «Роська земля» [82, с. 11] в Середньому Подніпров'ї. Ця «Роська земля» на чолі з князем Аскольдом трансформується в повноцінне державне утворення, яке кидає виклик і Заходу, і Візантії, і Хазарії. Тобто, після невдалої спроби болгарського хана Кубрата створити суверенну державу «Велика Болгарія» з центром (орієнтовно) у м. Лтава у VII ст., відбувається чергова спроба утвердження поліетнічної держави росів/русів тепер уже у Середньому Подніпров'ї. Є всі підстави вважати, що незважаючи на виселення значної частини болгарів на чолі з Аспарухом до Подунав'я в 70-х роках VII ст., велика їх кількість осідає на землю в середній течії Сіверського Дінця та Дніпра та бере участь у творенні (поряд з аланами, слов'янами) Роської держави (інакше – України-Руси).

Інше військово-політичне утворення ясів-аланів (буртасів), очевидно, союзне Волзькій Булгарії, формується на Волзі, контролюючи цю важливу стратегічну магістраль і стаючи посередником у торгівлі між Північчю і Півднем, Сходом і Заходом. Автор новітньої розвідки про ясів, асів та бродників О. Бубенок вважає, що термін «бродники» – це переклад на давньоруську мову самоназви східноєвропейських аланів – f.r.d-as, тобто «буртас», що в первісному варіанті мало означати «аси, які обслуговують переправи» [83, с. 4].

Подібні буртаські громади стають відомі впродовж другої половини I тис. н.е. також на Середньому і Нижньому Борисфені, Тірасі (Південному Бузі), Дністрі тощо. Про це свідчать наявність у Дніпровському лісостеповому пограниччі (між нижньою течією Росі і порожистою частиною Дніпра), численних поселень, могильників, городищ і кладів, що відносять до другої

* Про певну компромісність, нетривкість цього об'єднання, продиктованого в першу чергу економічними інтересами сторін, свідчить той факт, що навіть на початку XI ст. цей союз нерідко тріщав по швах і розпадався. Згадаймо конфлікт між Ярославом і Мстиславом Володимировичами, які в 1026 р. розділили «Руську землю» по Дніпру. – Див.: Літопис Руський. – К., 1989. – С. 85-86 та ін.

половини I тис. і не належать слов'янам. Наприклад, ні у кого не викликає сумніву аланська належність канцерських гончарних комплексів, досліджених у балці Канцерка в порожистій частині Нижнього Дніпра [84, с. 93]. Опорним пунктом салтівського населення вважав Пастирське городище у верхів'ях Тясьміна Д. Березовець [85, с. 55], аварську належність Мартинівського (район Поросся) та інших середньодніпровських кладів досі обстоюють Г. Ласло, І. Ковріг [80] та інші, до тюркського походження Вознесенського оборонного табору на Нижньому Дніпрі схилялися П. Третьяков і С. Плетнева [86]. З'явилися роботи, у яких цілі ареали Дніпровського лісостепоного порубіжжя розглядаються як неслов'янські. Зокрема М. Артамонов і переважна більшість його учнів вважають, що пенківська група старожитностей була залишена не слов'янами, а сусідніми з ними кочівниками, скоріше всього «українцями»-болгарами, які осіли на розкішних придніпровських землях для постійного проживання [87, с. 8 та ін] і не поспішали їх полишати.

Як нами зазначалося, наприкінці VIII ст., за археологічними спостереженнями В. Седова, очевидно, скориставшись падінням Аварського каганату, у Середнє Подніпров'я знову повертаються кольдискити (гото-скити, гольди-скити, балто-іранці, балто-алани, роси, світлі алани), які очолюють консолідаційні процеси в регіоні, що завершуються до середини IX ст. не тільки утворенням «Роської землі», а й прийняттям нової монотеїстичної релігії – християнства [88, 131-133]. Це відродження Дніпровської Русі в пізніх польських хроніках пов'язується з діяльністю нащадка києвичів Аскольда (в іме-

ні якого промовисто звучить його ірано-скіфо-балтське походження: Ас – яс; кольде – гольде, голядь)*.

Важливі свідчення про процес об'єднання племен навколо Русі в VIII – на поч. IX ст. містить «*Descriptio civitatum et regionum ad septentrionalem plagam Danubss*», джерело більш відоме як «Баварський Географ», у якому взаємопов'язано перераховані місця проживання та назви племен на сході Центральної і Східної Європи поч. IX ст. [89, с. 25-30]. У 5-ій групі (систематизації І. Херрмана) перелічених народів, що проживали на сході Європи близько 839 р. (між Дніпром та Итилем-Волгою), автором географічного опису України Європи розташовувалися загадкові Ruzzi, Forsderen Liudi та Fresiti, у яких здебільшого вбачають пізніших росів/русів/русинів/русичів – сусідніх древлян-дулібів-балто-слов'ян і вільних повноправних уличів-полян, які, очевидно, входили на той час до складу Хазарського каганату та захищали його західні рубежі [90, с. 163-169].

На основі аналізу хронологічно близьких джерел – Баварського Географа і Бертинських анналів, відомий німецький дослідник І. Херрман справедливо вважає, що **Ruzzi** серед оточуючих їх народів вважалися «*керівним (правлячим, царським народом – М.К.), першими людьми – першим, головним народом*» [91, с. 168]. Цілком імовірно, що йдеться не про автохтонне населення, не про якийсь один етнос, а про численний (до 10 тис. осіб) військово-дружинний і торговельний стан (схожий юридичним статусом на спартіатів античного Пелопонесу), який кормився за рахунок древлян, уличів, радимічів, сіверян та ін. і водночас захищав їх від зовнішньої

* Принагідно звертаємо увагу на поширення старожитностей, топонімів та етнімії галіндського елементу, які поширюються в Східній Європі від Карпат до Залісся у другій половині I тис. н.е. Галінди – єдине з відомих у наш час племен стародавніх балтів, яке взяло активну участь не тільки у «великому переселенні народів», а й безпосередньо в етногенезі східнослов'янських народностей – білоруської, російської та української. Цікаво, що етнімі *Gal-ind, за спостереженням В. Топорова, співзвучний етнімію «анти» індо-іранського походження та співвідноситься з балт. *gal-as – «кінець», «край». – Дет. див.: *Вилинбахов В.Б., Энговатов Н.В.* Предварительные замечания о западных галиндах и восточной голяди // *Slavia Occidentalis*, 19636 vol. 23, p.233-267; *Топоров В.Н.* Галинды в Западной Европе // *Балто-славянские исследования*. 1982. – М., 1983. – С. 129-140; у цій же публікації вказана основна література по проблемі середньовічних балтів.

небезпеки. «Багато людей зі слов'ян [і не тільки зі слов'ян – М.К.] йдуть до них [як пізніше на Запоріжжя до козаків – М.К.] і служать *росам*, щоб через цю службу позбутися небезпеки», – писав Гардізі [92, с. 57, прим. 44].

Між тим, із Бертинських анналів стає відомо, що серед поліетнічного складу східноєвропейського лицарства (народу Rhos) на початку IX ст. (!) з'являються також нормани – люди шведського походження (Sueones) – варяги, які вірою і правдою служили **хакану росів** [93, с. 17-21]. Свеі – один із двох, поряд із готами, племінних союзів, що становили етнічну підоснову шведської середньовічної держави, населяли східне узбережжя Скандинавії. Придворний капелан франкського імператора Людовіка I зафіксував у франкських королівських анналах унікальний факт початкового етапу зближення та інтеграції північних варягів-норманів до складу «Роської землі», що формувалася Середньому Подніпров'ї, проте не була визнана офіційно як державне утворення ні Хазарією, ні Візантією, ні Франкською імперією. Дізнавшись про те, з ким має справу, досвідчений імператор скрупульозно «розслідував мету їх прибуття і *визнав їх скоріше розвідниками і в тій країні [«Роській землі», яку вони представляли – М.К.], і в нашій, ніж послами дружби*» [94, с. 20].

Учені давно звернули увагу на те, що з VII по X ст. у візантійських с східних джерелах ім'я асів на Кавказі не згадується: воно раптово зникає, як і етнонім «анти» на південному-сході Європи [95, с. 267]. Дослідник О. Бубенок пояснює це тим, що в цей час вони не займали панівного становища серед кавказьких аланів, оскільки Кавказька Аланія потрапляє в політичну залежність від Хазарського каганату [96, с. 48]. Це ж саме можна сказати про причину зникнення на поч. VII ст. етноніму «анти». Узгоджений або спільний з хазарами похід аварського вождя Апсіха на «антів» 602 р., сприяв розпаду алано-болгарського (можливо, алано-болгаро-хорвато-угро-фінського-антського) союзу та поставив у залежність від тюрків роксоланів [97,

с.105-106]. До того ж, як зазначалося вище, саме в цей час консолідаційні процеси охоплюють болгарські племена, які під керівництвом Кубрата створюють свою державу «Велику Болгарію» з центром, ймовірно, у м. Лтава (давньоруська назва, пізніша Полтава), що на Ворсклі [98]. Саме до цього лівобережного регіону, до речі, давньоруським літописцем 1183 р. вперше застосовується термін «Україна», який цілком очевидно, був калькою з індо-ар. «anta» – «край, окраїна чогось» («крайня з населених земель Ойкумени»), і свідчив про те, що слов'янський елемент на той час (XII ст.) уже цілком поглинув ірано-болгарський субстрат [99, с. 343], а хорвати та угро-фіни, що давно залишили цей регіон, міцно осіли в Паннонії та на Балканах.

На наш погляд, зникнення низки етнонімів (авар, антів, алан) у південно-східній Європі в VII-VIII ст. цілком очевидно пов'язане з кардинальним політичним перегрупуванням народів, що змагалися між собою: тюрків, болгарів, хазарів, аланів, слов'ян. У цьому зв'язку можна висловити гіпотезу, пов'язану безпосередньо з хазаро-болгарським протистоянням, аваро-антськими та хазаро-арабськими війнами 20-40-х років VIII століття. Пролітає свідомо, продумана тенденція витіснення іранського, кавказького елементу з театру європейської торгівлі. Лише після вторгнення в 730-х роках в Хазарію військ Мервана і насильницької ісламізації цієї країни спостерігається певна лібералізація національної політики в Хазарському каганаті, що позначена віротерпимістю, пом'якшенням ставлення іудеїв-хазар до представників інших конфесій – християн, мусульман, язичників [100, с. 232-239].

Виселення з Північного Кавказу в Поволжя, Подоння та Середнє Подніпров'я частини алан (буртасів), посилили позиції світлих росів у цьому регіоні. Налагодивши взаємовигідні економічні, політичні та дипломатичні відносини з тюркськими та угро-фінськими народами (хазарами, болгарями, уграми), вони впродовж VIII-IX ст. спільно утворюють тут кілька суверенних,

окремих за релігійними уподобаннями політичних об'єднань: ісламську Волзьку Булгарію VII-XIV ст.), Хазарську поліетнічну іудаїстську державу (VII-X ст.), християнську Дунайську Болгарію (VII-XI ст.), «Роську (балто-слов'яно-яську язичницьку) землю», хрещену з допомогою місіонерів римо-католицької церкви київським князем Аскольдом лише у 867 та 876 роках. «Роська земля», що зайняла надзвичайно вигідне геополітичне положення на міжнародних шляхах, змусила до об'єднання проти неї хазар, норманнів, дунайських болгарів і візантійців [101].

У зв'язку з вищевикладеним, звертає на себе увагу такий цікавий історичний факт: активні учасники військових конфліктів у Східній Європі IX ст. угорці так і не змогли закріпитися в Україні-Русі та створити свою суверенну державу, ні в «Леведії-Подонні» (830-860 рр.), ні в Ателькузу (860-890 рр.) через жорстку протидію місцевого населення та наступальні дії нових пришельців зі Сходу – печенігів. Вони змушені були залишити насиджені місця та продовжити пошук своєї Вітчизни на поч. X ст. на Заході – в Паннонії та Трансильванії.

Становленню у IX ст. східнослов'янської держави сприяли й інші зовнішньополітичні чинники: по-перше, зникнення загроз із Заходу, скинення данницької залежності від «обрів», що на пряму пов'язано із занепадом наприкінці VIII ст. Аварського каганату, який упродовж VII-VIII ст. тримав під своїм контролем Правобережжя Середнього Дніпра; по-друге, існування впродовж 70-ти років (830-900 рр.) у Північно-Західному Причорномор'ї серйозного для Хазарії та Візантії відволікаючого угорського фактора [102].

За логікою подій, саме в цей період у Середньому Подніпров'ї формується нове державне об'єднання, яке робить своїми політичними центрами міста Київ, Чернігів, а згодом – Переяслав-Роський, як військовий форпост перших двох на південному сході Роуської землі. Про це сповіщається в літопису під 852 р.: «Начаша прозиватися земля Роська». Звідки «вона» з'являється у дослідників досі не було од-

ностайної думки. Висловлювалися такі гіпотези: 1) за офіційною російською версією творцями «Роської землі» була ватага варягів на чолі з (боярами Рюрика) Аскольдом і Діром, надіслана з Ладоги «міфічним» Рюриком; 2) за другою версією ними могли стати «волиняни» – слов'яни-русини з пониззя Морави (носії пражько-корчакської культури) – творці племінних князівств «Волинян», «Древлян», після підкорення яких Аскольдом вони ввійшли до складу «Роуської землі» на правах федеративів. Це час угорського вторгнення в Паннонію та занепаду Великоморавської держави (після 907 р.), з іншого боку доба піднесення правонаступників центрально-європейської слов'янської держави – Волинського (Володимиро-Волинського та Галицько-Волинського) князівств; 3) можливими засновниками Русі («Роуської землі») стають, за версією О. Довженка наприкінці VIII ст. яси-роси, царські алани, переселенці з Подоння, що не бажали потрапити в данницьку та політичну залежність від хозарів (спираючись на військово-політичний союз із уграми), у володіннях яких теж було м. Куяба (Київ); 4) згідно з гіпотезою В. Седова, на місце аварської адміністрації в Середнє Подніпров'я знову повертається схильний до державотворчої діяльності балто-іранський (інакше – поліетнічний слов'яно-балто-гото-аланський) народ «рос» із Середнього Поволжя, очолюваний представником легендарної династії киевичів чи коуевичів Аскольдом, який обирає своїм столярним градом місто над Дніпром; 5) п'ята версія походження України-Руси полягає в тому, що засновником Середніпровської Русі стає Азовська Русь – Таматарха або ж місто-державою Русією, на місці сучасної Керчі; 6) за версією О. Стрижака, творцями «Роської землі» цілком могли стати й виселенці з Мізії – слов'яни «Союзу семи племен» під егідою сіверян. Єдиної назви цього потужного племінного союзу середньовічні джерела, на жаль, не зберегли. Очевидно, вони отримали етнонім поляно-роси, осівши спершу на північ від Росі, де розкинулося безкрайне Перепетове поле, і безпосередньо в басейні р. Росі

на Правобережжі Середнього Дніпра. При цьому вони, що дуже важливо, зберегли за собою назву свого попереднього (середньодунайського) політичного центру (Киевськ на Дунаї) Київ. Вони ж залишили в цьому регіоні та особливо на його Лівобережжі потужні пласти балканської, волинцівської та роменської археологічних культур, численну етно-, гідро- та топонімію (рр. Дунай, Дунаець, Лытиця, Сіверка, м. Преслав-Роський, Новгород-Сіверський, с. Дунаець, сіверяни тощо [103]. На жаль, ні в радянській історіографії, ні в новітній українській, білоруській та російській концепція зворотного (північно-східного вектора) розселення чи виселення південних слов'ян із Подунав'я (Мізія → Угол на Дунаї → Угол (Єрель) на Дніпрі → Середнє Подніпров'я → Новгород-Сіверськ → Залісся, Угліч (Ростово-Суздальська земля), Тверь ґрунтовно не розробляється. Не випадково й нині в працях окремих дослідників складної проблеми звучать нігілістичні настрої стосовно доцільності вивчення цього очевидного історичного факту – масованої міграції південних слов'ян на територію нинішньої Одещини («Угол»), Дніпропетровщини («Єрель-Угол»), Лівобережжя України і далі в «Дибрянщину» та Залісся*.

Не виключаємо, що виникнення «Роської землі» в Середньому Подніпров'ї, як це часто бувало за середньовіччя, стало можливим у результаті певного компромісу і домовленостей між слав'янізованою знаттю голяді-древлян, слов'ян-русинів з Паннонії (волян і бужан) та військовою елітою гото-ясів-росів, які, судячи з усього, як і пізніші варяги, могли найнятися на військову службу за винагороду до суперсоюзу, сформованого з балтів-древлян, західних дулібів-слов'ян-русинів і слов'ян-уличів-полян (виселенців з Подунав'я).

Оскільки рукопис «Баварського географа» майже синхронний подіям, що відбувалися в Південно-Східній Європі, він дає змогу визначити етнонім племінного

утворення, що лишило після себе волинцівську культуру: це Ruzzi, які проживали між хазарами (Caziri), Forsderen liudi (Foristari liudi) – древлянами та Fresiti (згідно з гіпотезою Й. Херманна, етнонім відповідав старовірхньонімецькому **Freiassen**), тобто «вільні алани», вільні роси (вершники), «вільні, повноправні громадяни», під якими зазвичай убачають або літописних полян-хазарів (О. Прицак), або їхніх федератів аланів-ясів-росів [104, с. 163-169], що найбільш вірогідно й цілком можливо.

За палеографічними особливостями дослідники відносять цей документ до першої половини IX ст. (Р. Нови та Е. Херрманн), за історичними реаліями, пов'язаними з описом племен Моравського Подунав'я, – до часу приблизно 817 р. (Л. Гавлік) [105, с. 131-149]. Таким чином, з початку IX ст. в Середньому Подніпров'ї активно формується нове військово-політичне (державне) утворення – «Роська земля», яке поновлює функціонування стародавнього річкового шляху «із греків у варяги», що діяв ще з античних часів і протиставляє себе хазарам як самостійне державне утворення, наділяючи свого вождя (царя) титулом «хакан». Дніпровські колди-скіфи (роси/руси) одержують можливість не тільки контролювати стратегічний Хазарський шлях до Західної Європи, а й нову водно-сухопутну магістраль, що тільки формувалася («із варягів у греки») і вела до візантійської Таврики та акваторії Понтійського, Мармурового та Середземного морів. Цей шлях на тривалий час стає стратегічним для Київської Русі, незалежним від примх хазарів і візантійців.

Гарантом недоторканності «Роської землі» в Середньому Подніпров'ї, на наш погляд, на початках стають союзні «росам» угри (830-896 рр.), що, залишивши Велику Угорщину (стеги між рр. Волгою і Уралом на північ від Оренбурга), тривалий час проживають в Лебедії (Подонні), а згодом в Ателькузу (межиріччя Дніпра

* Див. для прикладу працю О.П. Моці «Анти» – «Руси» – «Українці»: Формування ідентичності у слов'ян півдня Східної Європи V–XIX ст. – К.: Наук. думка, 2012. На с. 37 автор на «повному серйозі» зазначає: «...не слід «ганяти» (сіверян – М.К.) у зворотному напрямку знову на Дніпровське Лівобережжя в пізніші часи... Для цього немає ніяких об'єктивних підстав...»

– Південного Бугу), про що йшлося вище [106, с. 397-401]. Розташування мадьярів у неспокійному тривожному північно-західному кутку Причорномор'я (а згодом Прикарпатті, до 996 р.) переслідувало кілька цілей: по-перше, угрів, як кочівників, влаштовували на перших порах природні та кліматичні умови регіону, значно сприятливіші, ніж на Уралі та Верхньому Поволжі; по-друге, беручи участь у різноманітних військових коаліціях, угорські вожді мали можливість вивчити центральноевропейські держави на міцність, аби згодом потіснити декотрих із них і захопитися в Карпатській улоговині, залишивши неспокійне місце проживання – Ателькузу для печенігів та інших зайд зі сходу; по-третє, угорці (за певну мзду) могли прислуговувати візантітям контролювати розселення на Правобережжя та Лівобережжя Дніпра-Славути південних слов'ян, зокрема сіверян, смолнян, дреговичів, тиверців та уличів. Не виключено, що саме вони, як раніше це робили авари та болгари, певний час експлуатували місцеве слов'янське населення, змушуючи його постачати мадьярам збіжжя, інші продукти харчування та підсилювали північно-східну слов'янську колонізацію територій – Лівобережжя Верхнього Дніпра, Пооччя та Верхнього Поволжя, які вони нещодавно залишили.

Отже, з вищевикладеного можна зробити гіпотетичний висновок про активні союзницькі взаємини алано-росів Подоння та угорців до переходу останніх через Карпати та здобуття своєї нової Батьківщини в Паннонії. Саме за їхнього сприяння в першій половині – середині IX ст. в Середньому Подніпров'ї формується нове державне утворення «Роська земля», на чолі якого стоять Аскольд і Дір (роки правління приблизно з 842 по 882 [107, с. 11]. Галицько-волинська Україна («Україна» колишньої Великоморавської християнської держави) Діра, об'єднавшись із Донецькою Руссю Аскольда в дуалістичний військово-політичний суперсоюз («України-Руси»), перенесли свої стольні гради до Середнього Подніпров'я (у Київ і Чернігів), що забезпечило молодій дер-

жаві на перших порах можливість не рахуватися з обмеженнями, які нав'язували їм Хазарія та Візантія, активно та ефективно взаємодіяти у власних інтересах. Точної дати про те, як довго проіснував дуумвірат Діра та Аскольда, джерела, на жаль, не зберегли. Можна припустити, що їхнє спільне правління тривало, як мінімум, з початку 40-х до першого походу Русі на Візантію 860 року.

Фахівці-медієвісти, наскільки нам відомо, у своїй більшості схильні вважати, що Дір і Аскольд правили неодноразово, зі чим важко погодитися. На їхню думку, першим правив Дір, а за ним Аскольд [108, с. 305-313]. Правдивих історичних відомостей, однак, про цих князів настільки мало, що однозначний висновок просто неможливий. Так, ці постаті є багатоманітними загадковими, навколо них постійно точаться запеклі суперечки науковців: реальні це історичні постаті чи легендарні, надумані, інтерпольовані в давнє літописання у ХУІІІ ст. тощо? Ім'я Аскольда (Ас-кольд), з однієї точки зору, нібито саме промовляє: «Алано-гольд», «алано-скіф», нащадок легендарного Кия (за версією Длугоша [109]), що вказує на певну штучність конструкції його імені; з іншої точки зору, згадування про Діра у східних джерелах, співпадання хронології походів Русі на Візантію ІХ ст. (860 та 874 рр.) у візантійських і руських джерелах, «Аскольдова могила» в Києві, численні історичні перекази про діяльність киевичів у Україні-Русі дають змогу припускати та стверджувати реальне існування обох князів – творців Давньоруської держави.

5. Еволюція духовного життя України-Руси

Роль іранського етносу, зокрема аланоясів, в історії становлення та розвитку України-Руси – нового суперсоюзу різноплемінних племен державного типу, буде не повністю висвітлено, якщо не торкнутися еволюції духовного життя Русі, її мови та культури. Незважаючи на численні факти раннього проникнення в Північне Причорномор'я іудео-християнства, головною ідеологією Русі аж до 80-х років

X ст. залишається язичництво (поганство, багатобожжя (політеїзм)), тобто вірування в сили та явища Матері-природи [110].

Відсутність надійних писемних джерел, які допомогли б дослідникам прослідкувати еволюцію вірувань населення Середнього Подніпров'я впродовж I тис., ускладнює реальну та об'єктивну його реконструкцію. Водночас наявність і тих нечисленних повідомлень вітчизняних і зарубіжних авторів про вірування і культу східних слов'ян багато про що говорить. Поліетнічний склад Роської держави неминуче позначився на культурах, які сповідувало її населення, на поховальних обрядах, релігійних традиціях, мовній і культурній неповторності.

Звернемо, для прикладу, нашу увагу на склад пантеону роських богів, віднесеного літописцем XI ст. до доби великого київського князя Володимира Святославича: Перун, Дажбог, Макош, Стрибог, Сімаргл та Хорс [111]. Навіть недосвідченому медієвісту впадає у вічі деяка штучність прив'язки реформи язичницького пантеону до багатьох добрих справ рівноапостольного Володимира Великого. Реформа не дуже органічно вписується в контекст тих подій і ідеологічних векторів, якими жила Київська Русь кінця X століття. Реформа радше могла відбутися у IX ст. – за правління Діра та Аскольда – творців і збирачів «Роської землі», ніж наприкінці X ст., коли світові релігії вже пустили міцні корені у Грузії, Вірменії, Волзькій Булгарії, Хазарії, Дунайській Болгарії, Великій Моравії, Священній Римській імперії німецької нації, Польщі і власне Київській Русі, де вже за Ігоря та Ольги існувала власна єпископія.

Саме в середині IX ст. з усією гостротою могла постати для клаптикової, поліетнічної Русі проблема об'єднання, зміцнення молодого держави, консолідації його барвистого в етнічному відношенні населення навколо єдиного державного культу тощо.

З іншого боку, після відносно спокійного тривалого толерантного ставлення до поширення християнства в Південній Русі за правління Ігоря та Ольги цілком законо-

мірною була б рішуча язичницька контрреформа Святослава, проведена під тиском його вкрай консервативного язичницького оточення, головним чином старшої дружини, яка, по-перше, не бажала ідеологічного втручання іноземців у справи власної держави, а по-друге, не хотіла прогресивних цивілізаційних змін в розвитку своєї країни, аби, як і раніше, безкарно грабувати та визискувати свій народ.

Згадаймо, які мотивації були у нього для утвердження в молодій країні агресивного військово-дружинницького культу Бога війни – Перкунаса (Перуна):

- підготовка до походу на ісламську Волзьку Булгарію;

- тривале військово-політичне та торговельно-економічне протистояння з Хазарським каганатом, де сповідувалася державна ідеологія іудаїзм;

- військові плани щодо Балкан (Дунайської християнської Болгарії та Другого Риму – Візантійської імперії) тощо.

Як відомо, на кінець X ст. до складу Русі на данницьких умовах увійшли, окрім переселенців-слов'ян із Паннонії та Подунав'я, значна частина земель автохтонів Східноєвропейської рівнини – балтів, угро-фінів, а також болгарів, ясів, касогів та інших малих народів.

Спробуємо з'ясувати причину саме такого відбору головних божеств для поклоніння на державному рівні, а також ступінь зв'язку перерахованих літописцем богів із федератами Русі – аланами, балтами, слов'янами, угро-фінами тощо. Цієї проблеми у вітчизняній і зарубіжній історіографії торкалося багато вчених – М. Грушевський, Г. Ловм'янський, Б. Рибаків, В. Іванов, В. Топоров, В. Ричка, О. Моця та багато інших [112], але, на жаль, їхні гіпотетичні побудови, міркування не тільки не співпадали, а просто суттєво (кардинально) різнилися. Більше того, авторитетний і широко знаний польський учений Г. Ловм'янський піддавав сумніву саме існування пантеону, визнаючи єдиним достовірним богом місцевого Перуна або Перкунаса, стверджуючи думку про те, що релігійної реформи Володимира 980 р. взагалі не було [113].

Однак, його гіпотези, а також міркування інших скептиків, що зневажливо поставилися до свідчень про шістьох богів 980 р., рухнули після унікальної знахідки на дитинці в м. Києві постаменту для поганських ідолів другої половини X століття. Знахідка відкрила шлях до більш скрупульозного вивчення та етнічної атрибуції божеств, відібраних і санкціонованих державою за Володимира Великого (Святослава) для відправлення культів і консолідації різноетнічного населення великої країни в єдиний роський народ.

Найбільш достовірним і головним божеством Пантеону за всіма ознаками був **Перкунас-Перун**, відомий із найдавніших часів у автохтонного населення Подніпров'я – балтів (литовців, латишів), а також західних і південних слов'ян – вихідців з України. На думку В. Іванова і В. Топорова, цей культ має глибинні індоєвропейські корені і як божество грози, грому, небесного вогню не випадково було висунуто в період раннього середньовіччя військовим (дружинним) класом на перше місце в Пантеоні державних культів. Реконструкція бога грози (війни) давньослов'янської міфології у вигляді воїна-змієборця на Білому коні має своїх попередників в образах індоєвропейського бога Сонця на бойовій колісниці, запряженій кіньми; хетського бога Пірви, балтського Перкунаса, скіфо-сарматського бога Папая (папи, прабатька іранців), пракельтської богині Епони (буквально «богині коней»), що пересувалися на кінських упряжках тощо.

Цілком очевидно, що саме Перуна, «творця блискавок», мав на увазі добрий знавець життя військових дружин слов'ян Прокопій Кесарійський, коли писав ще в VI ст. про вірування слов'ян і антів.

Однак, ключем до визначення глибинної етнічної суті пантеону і всього задуму релігійної реформи Володимира, на думку Б. Рибаківа, є не Перкунас-Перун, а чотири божества, тісно пов'язані з іранською культовою традицією, іранською природною та мовною стихією: *Стрибог, Дажбог, Хорс і Сімаргл*, що свідчить про духовні впливи номадів на балтів і слов'ян у

процесі етнокультурного об'єднання (симбіозу) і державотворення.

Ознакою близькості до іранських мов для перших двох імен (Стрибога і Дажбога) вважається наявність слова «БОГ» (від іран. БАГА) у складі їхніх імен. На думку більшості лінгвістів, це слово запозичене балтами і слов'янами з іранських чи індійських мов і означає «божество».

З точки зору функціональної призначеності і підпорядкованості один одному вказані божества розташовуються за певним рангом.

Етимологічний аналіз значення імен чотирьох ірано-роських божеств лінгвістами дає змогу на перше місце (після Перкунаса) за його статусом поставити Стрибога. На основі індо-іранських відповідностей воно тлумачиться як «Отець-бог» або «Небо-бог». Саме тому як протилежна іпостась Богу-отцю в Пантеоні присутня «Мати-земля» (чи Мати – волога Земля) в образі Макоші.

Верховний, небесний статус Стрибога підкреслюється автором «Слова про Ігорів похід» (XII ст.), де вітри названі «стрибожими внуками». Це означає, на думку Б. Рибаківа, що Стрибог на два міфологічні покоління старший від простих стихій, він – **Дід вітрів**, тобто повелитель повелителя вітрів Неба.

Дажбог. Дажбог – перекладається як «той, що подає (приносить) блага», «*deus dator*» і виступає як покровитель роських князів. Літописець поч. XII ст. визначає його так: «Сълнце цесарь, сын Сварогов, еже есть Дажьбог» («его же наричють Дажьбог»).

Хорс, на думку Л. Нідерле та Фасмера, – божество теж іранського походження. Ми вважаємо за необхідне уточнити – (алано-антів), пізніших хорватів і сербів, значна частина яких залишилася в Україні-Русі після того, як їхні військово-дружинні формування відійдуть на Балкани. Хорс, безперечно, бог Сонця, і слово це близьке за значенням до іранського (перс. «*xorsed*» – сонце).

Сімаргл – найбільш загадкове божество в пантеоні князя Володимира. Як істинно зазначали Є. Анічков і Б. Рибаків, це

ім'я було вже незрозумілим книжникам та літописцям XII ст., а тому всіляко видозмінювалося [127]. Так, Є. Анічков атрибує його як «божество степових народів» [128], а Н. Гальковський, К. Тревер та інших – однозначно як іранське [129]. Дослідники у своїй більшості під образом Сімаргла побачили міфічну істоту, широко відому в іранській міфології, схожу на крилатого собаку, покровителя й охоронця зерна і паростків (врун – озмих сходів – М.К.).

Авторитетні лінгвісти В. Іванов і В. Топоров навпаки розглядали Сімаргла як «Sedmor(o)golv», тобто «Семиглав», привівши як доказ містичне значення числа 7 (сім) [130]. На наш погляд, ця гіпотеза є надзвичайно продуктивною, якщо її пов'язати з певними етнічними угрупованнями (союзами) слов'ян, що широко розселяються на Східноєвропейській рівнині у VIII-X ст., зокрема серед радимичів і в'ятичів, залишаючи по собі цікаву етнографічну атрибутику. На наш погляд, це божество скоріш за все уособлювало Семибожжя – головний («федеральний») культ південних слов'ян, а саме слов'ян союзу «Семи слов'янських родів чи народів» і його ім'я реально могло звучати слов'янською як Сімарл, Сімарил (Сім сонць). Незрозумілий термін, на наш погляд, цілком міг бути видозмінений не тільки давньоруськими літописцями (Никоном Великим, Нестором, Сильвестром, редакторами ПВЛ – Володимиром Мономахом чи його старшим сином – Мстиславом Володимировичем), а ще першими поневолювачами південних слов'ян – сіверянами (тюрками-саварами), болгарами чи яськими (роськими) літописцями Аскольда на догоду володарям Причорномор'я – уграм – у часи правління яської династії киевичів, залежної від угорських поневолювачів.

Принагідно нагадаємо, що угорський союз племен, що розташовувався в IX ст. в Ателькузу (північно-західне Причорномор'я, межиріччя Дніпра – Південного Бугу) – теж нараховував 7 племен (!). Чи не під впливом південних слов'ян було здійснене це адміністративно-територіальне перегрупування угорців для зруч-

ності «кормління» та утримання в адміністративно-правовому підпорядкуванні собі мігрантів – південних слов'ян-землеробів?

Очевидним свідченням вимушеної міграції частини південних слов'ян – переселенців на Причорноморський Онгл (Угол) та Дніпровське Лівобережжя у VIII ст., є, окрім іншого, унікальні за своєю красою срібні скроневі семипроменеві та семилопастні жіночі кільця [131], як символи єдності та близькості прашурів семи родів (народів), які, об'єднавшись у єдиний союз слов'янських племен, дали життя їхньому південнослов'янському угрупованню – «Союзу семи родів». Чи не є Сімарл в пантеоні Володимира – закодованим символом нескореності і невмирущості південних слов'ян (у першу чергу представників їхнього «Сенату» – об'єднаної ради старійшин (духовенства/жерців і князівсько-боярської правлячої еліти), які, розселившись у VIII-IX ст. серед балтів і угро-фінів на просторах Східноєвропейської рівнини, не лише зберегли до XII ст. історичну пам'ять про свою Дунайську Прабатьківщину, про свою Прадержавність, зберегли свою мову, традиції, свої культу «вогнепоклонників», а й енергійно боролися за їхнє збереження та утвердження в новому для них природно-географічному та етнополітичному середовищі, де на цей час ще переконливо домінував первіснообщинний культ угро-фінів – Ведмідь.

І, нарешті, зупинимо свою увагу на останньому, шостому за ліком, недостатньо прозорому та загадковому жіночому божестві в пантеоні Володимира (Аскольда), яке, на думку одних учених, уособлювало родючість, благополуччя, «матір врожаю», стародавню богиню землі («Мати-сира-земля»); на думку інших, було покровителем жіночих ремесел, насамперед, прядіння і ткацтва. Зокрема Є. Анічков та його прихильники вважають, що **Мокош** (чи Макоша) найвірогідніше є найменуванням жіночого божества численних фінських та угро-фінських народів Східної Європи [132] – весі, корсі, мещери, мокші, мордви, муроми та багатьох

інших, які в X-XI ст. увійшли у своїй більшості до складу Ростово-Суздальської, Рязанської, Смоленської та інших руських ранньофеодальних земель-князівств Київської Русі, сплачуючи щорічну данину хутром, одягом (тканими сорочками, портами-штанами тощо), даючи кращих воїв-богатирів (на зразок легендарного Іллі Муромця) до князівських дружин і таке інше.

Є також версія східнослов'янського походження богині. Вона достатньо аргументована відомими російськими лінгвістами В. Івановим і В. Топоровим [133]. Пам'ять про Мокошу-Макошу, Мокриду, Мокрину зокрема на Україні, збереглася до середини XIX ст., в обрядах, у традиціях, у топоніміці тощо.

Мокош (Макош) – найвірогідніше (думка багатьох учених), жіноче божество фінське чи угро-фінське. Чому рада жерців при Володимирі зупинилася на угро-фінському найменуванні божества, можна сказати таке. Це, на наш погляд, була неприкрити політика пригоргання до Києва численних автохтонних угро-фінських народів, що знаходилися на родоплемінному (матріархальному) етапі свого суспільно-економічного розвитку і де найбільше шанувалася ця язичницька богиня.

Таким чином, ми бачимо, що пантеон Володимира виконував не тільки релігійне призначення, а й конкретно-ідеологічне, об'єднуюче в єдиний народ дружинників зі слов'ян, голяді, муроми, аланів, болгарів, хорватів та інших народів.

Придворні та народні співці-боїни, творці давньоруських билин, аналогічним чином оспівували не тільки діяння великого київського князя Володимира («Красне Сонечко») – сина Святослава і древлянки Малуші, а й подвиги Микули Селяниновича з Белої Русі, Леонтія Суздальського з Північної Русі, Іллі Муромця з муроми, Кожум'яки Переяславського з України-Русі, Ратибора зі Скандинавії та ін. [137].

У подальшому (після 988 р.) цю місію виконуватиме християнська церква шляхом ще інтенсивнішої уніфікації церковних культів, пропаганди діянь апостолів і святих православної церкви, насажден-

ня єдиної староболгарської чи церковнослов'янської мови тощо. При цьому не обходилося без доволі пізніх фальшувань та інтерполяцій у давньоруське літописання, інші пам'ятки писемної культури Київської Русі. Наприклад, перекази та легенди першохристиян Східної Європи про мученика християнської церкви третього єпископа велетрійського Климента Римського по суті вилучені та замінені у XII – на поч. XVIII ст. на легенди та міфи про Андрія Первозванного, який ніколи не був у Північному Причорномор'ї, а тому не міг мандрувати шляхом «із греків у варяги» до Риму. Ці легенди незаперечно були присвячені Климентові Римському [138].

Варто згадати й про такі варварські нецивілізовані дії пізнішої московської патріархії як нищення (вилучення, переклад на церковно-слов'янську чи староболгарську) глаголичних україно-русинських літописів, інших пам'яток кирило-мефодіївської писемної традиції, які могли пролити світло на участь центральноєвропейських і західних слов'ян не лише в колонізації території України-Руси, а й розбудові Давньоруської держави та її культури.

На безпосередню участь в етногенезі українського народу алан-ясів, окрім наведених історико-археологічних, етнографічних фактів, вказують наступні спостереження істориків, етнографів і мовознавців. Серед роської еліти, яка брала участь у переговорах та підписанні перших договорів Русі з Візантією, були, окрім слов'ян, вихідці зі шведів, кельтів і болгарів, також кращі мужі іранського походження.

Спільні риси з народами ірано-кавказького регіону були відзначені дослідниками в матеріальній культурі українців, а також південних росіян – нащадків насамперед донського козацтва. Це зокрема стосується в першу чергу традиційного рівнинного житла українців (хати) і народів Північного Кавказу, що відноситься до каркасно-турлучного типу і зводилися з допомогою стовпів, прутів із лози та глини. Як наочно довів у своїй монографії Бубенок, житло, зведене з допомогою дерев'яного каркасу, переплетених прутів та обмазане глиною, південно-східні слов'яни знали ще в перші

століття нашої ери, коли спочатку на Лівобережжі, а згодом в Пороссі з'являються сармато-аланські поселення. У наступний черняхівський, антський і хозарський періоди історії України обмашені глиною плетені житла та господарські споруди одержують подальше поширення, а в пізньому середньовіччі по суті займають домінуюче місце серед інших житлових споруд (землянок, напівземлянок тощо) [139].

Систематично слово «хата» стало згадуватися в українських писемних джерелах із XVI ст. [140]. Як вважає більшість дослідників, на Україні каркасно-турлучний тип житла і термін «хата» – це адекватні (аналогічні) поняття. На думку лінгвістів, походження слова «хата» слід пов'язувати із загальноіранським kata (кімната, кладовка, погріб), що знайшло свій відбиток у багатьох європейських мовах. Тому, гадають вони, термін «хата» міг потрапити до східних слов'ян українців або в скіфо-сарматську добу або в період раннього середньовіччя, тобто I тис. н.е. [141].

Говорячи про походження українського і північнокавказького рівнинних жител, слід пам'ятати, що в їхньому внутрішньому начинні (інтер'єрі, вбранні) було і є немало спільного, зокрема в конструкції сплетеного з прутів та обмазаного глиною димоходу («комина»), в розташуванні «кагли» тощо.

Обов'язковою окрасою української хати з давніх пір, як і у східних народів, були килими. Характерно, що в орнаменті килимів, виготовлених на Лівобережній Україні в ареалі давньоіранської гідронімії, – за спостереженнями етнографів, – переважали іранські та середньоазійські мотиви [142]. Таким чином, спільний тип житла на Україні та Північно-Західному Кавказі формувалася в процесі взаємних творчих зв'язків сусідніх народів, які тривалий час мали торговельно-економічні та культурні контакти один з одним.

Спільні етнографічні риси з народами ірано-кавказького регіону прослідковуються також в одязі українців: покроях бурок, свиток, шкіряних поясах, шароварах, головних уборах тощо [143]. За середньовіччя в українців широке розповсюдження

мали високі хутрянні чи каракульові шапки конічної і напівсферичної форм. Цей тип головного убору, за спостереженнями Б. Калоева, є доволі архаїчним, адже мав широке розповсюдження ще за скіфської доби [144]. У період середньовіччя гостроверхі шапки широко використовуються аланами Північного Кавказу, про що свідчать знахідки із катакомб Змійського могильника. Це дало вченим підстави говорити про успадкування високого головного убору осетинів, що звужувався догори, від аланського шлема, який надівався не прямо на голову, а на шапку [144].

Таким чином, є всі підстави вважати, що тісні соціально-економічні та політичні зв'язки населення Південно-Східної Європи (України) з іраномовними народами, зокрема аланами-ясами, як і з іншими народами Північного Кавказу і південноукраїнських степів, не переривалися і в епоху стародавніх часів і за доби середньовіччя. Більше того, писемні джерела переконливо свідчать про те, що з Північного Кавказу на територію України неодноразово переселялися (останній раз – черкеси козацьких часів) представники аланського та інших етносів, які брали безпосередню участь у синойкізмі (співжитті різних етносів) та формуванні етнокультурної та етнографічної неповторності української народності. Ці тісні контакти не пройшли безслідно, а залишили глибокий слід у мові, ідеології, духовній і матеріальній культурі українського, російського, білоруського, а також інших слов'янських народів – хорватів, сербів, болгарів тощо.

Наведені історичні факти красномовно свідчать про те, що ірано-слов'янські контакти в Європі ніколи не припинялися, забарвлюючи слов'янський територіальний масив численними іранізмами – запозиченнями (ізгласами) у лексиці, термінології, у тому числі соціальній, політичній, релігійній сферах, що не є випадковістю. Залежно від кількості балтизмів, германізмів, іранізмів, кельтизмів, тюркізмів тощо лінгвісти чітко розділяють український, білоруський і російський мовний масив, які виросли поступово з глибини віків.

Не випадково на території іранського

субстрату з найдавніших часів прослідковується у їхніх наступників (окрім гідронімії і топонімії) певна спадкоємність у титулатурі, придворних званнях, іншій соціальній номенклатурі. Наприклад, найменування кіммерійського правителя *царем*, переходить до «*царських*» скіфів, а згодом у римські часи до *рокс(рекс) аланів* (царських, світлих аланів), а також першопрохідців українських степів – *царських* гунів. Вважаємо безпосередньо пов'язаною з цим рядом титулатуру болгарських *царів* Дунайської Болгарії та московських *царів* Великої Росії.

Інші значущі для слов'янської, зокрема російської та меншою мірою української мови терміни, як переконливо доведено багатьма лінгвістами, запозичені з іранської переважно ще в язичницькі та ранньохристиянські часи. Це – «Бог», «Хорс», «Сварог», «Стрибог», «болван», «кудесник», «сан», «боярин», «бояриня», «богатир», «грива», «грівна» (гривня), «рота», «секе-ра» (секіра), «соха», «кур» (півень), «бісер», «стакан», «собака», «стан» (табір у полі), «сапог», «штани» та багато інших – мають відверто іранську етимологію [145].

Низка іранських етнонімів, що перемістилися в ході Великого переселення народів із Південно-Східної Європи в Південну збереглися в назві південнослов'янських племен і пояснюються виключно з іранської, перської, авестійської – *haurvatar* – «скотар» (тривалий час проживали на території Східної, а згодом Західної України), *sr̥rb̥* – «союзник» (теж до свого переселення на Балкани проживали на території Південної України). Назва скіфського племені *spali* зберігається в східнослов'янському (російському) терміні *ispolin* (велет, велетень) [145] тощо.

Кучність іранської топо- та гідронімії на території України, зокрема Середнього Подніпров'я та Дніпровського Лівобережжя, безпосередня участь «кращих людей» Донецької Русі в розбудові Київської Русі IX-X ст., що прослідковуються за списками «дипломатів», які брали участь у перемовинах Аскольда з Візантією 867 та 876 рр. [146], дають змогу окремим дослідникам (Н. Голб, О. Прицак та ін.) припуска-

ти можливу причетність до заснування й столиці Середньодніпровської Русі – Києва представників династії хорезмійських візирів, очільників мусульманської армії хазарських каганів, найвідомішим представником якої був історичний Ахмад Бін Куйя [147].

Висновки

Проведене дослідження різноманітних вітчизняних, античних, візантійських, західноєвропейських, давньоскандинавських і східних джерел із залученням новітньої фахової літератури дає змогу зробити такі висновки:

- іранський етнос, із середини II тис. до н.е. до XV ст. н.е. брав активну участь у етногенетичних і державотворчих процесах на теренах Південно-Східної Європи, зокрема територій, які нині обіймають сучасна Україна, Білорусь і Російська Федерація (насамперед її європейський Південь); при цьому він активно взаємодіяв з місцевими автохтонними народами – балтами, угро-фінами, кельтами, фракійцями, іллірійцями, пізніше – слов'янами, тюрками, хазарами, іншими етносами;

- у своїй суспільній організації іранці Південно-Східної Європи пройшли разом з автохтонами всі відомі форми державного устрою: від військово-демократичних і деспотичних режимів кіммерійців, рабовласницької держави скіфів до ранньофеодальної Київської Русі;

- дискусії навколо лінгвістичної проблеми походження назви «Рос/Русь» на сьогодні схилиють шальки терезів на користь південного (сармато-аланського) походження етноніма й політоніма. Стоєвно етимології південно-східного терміна Русь, ми схилиємося до двох версій її пояснення. *По-перше*, з індо-іранської – Рхсас, що розглядається О. Трубаховим як словосполучення «Рухс-Ас» – світлі аси, світлі алани або спрощено Рухс (світлі), яке в слов'янській вимові та письмі набуло фонетичної форми передачі (написання і вимови) як «Роусь». Білявість «росів» пояснюється асиміляцією германців бастарнів сарматами впродовж III ст. до н.е. – III ст. н.е. На відмінність у вимові етнонімів

«руси» як «роси», «булгари» – як «болгари», топоніму «угол» – як «онгл» на Півночі та Півдні Східної Європи, очевидно, наклали свій відбиток традиції артикуляції «у»/«о» в першому складі в мові, відповідно, угро-фінів і поліетнічного (іудео-сармато-гото-грецького) населення полісів як Візантійської Таврики, так і Північного Причорномор'я загалом. *По-друге*, у народній етимології паралельно з першим поняттям Русі (світлої, білокам'яної) формувалося розуміння збірного поняття «росів», «росомонів», як княжої кінної дружини, чоловіків-кіннотників-«кавалерії», кінних вершників-стражів при табуні, отарі, череді; в майбутньому – військового оплоту великого київського князя (від нім. Ros – кінь та ір. – тоїне – чоловік).

- крім цього, не заперечуємо теорію окремішнього кельтського походження Північно-Східної Русі О. Прицака, викладеної в його знаменитій монографії «Походження Русі». За версією автора, підтриманою нині багатьма російськими медієвістами, в останній чверті VIII ст. цю назву перенесла до Північно-Східної Європи Рутено-фризько-норманська торговельна компанія, що сформувалася в колишній римській провінції Галлії під назвою «Русь». Політико-територіальним центром нової Русі первісно став о. Рюген, а згодом Хелмгард (Новгород). На думку відомого сходознавця, саме галльських русів фіксує «Географ Баварський», складений в імперії Каролінгів (800-843 рр.) близько 817 р.;

- нав'язувана московською офіційною історичною наукою версія існування у IX-XI ст. єдиної і неділимої давньоруської народності (праці В. Седова, П. Толочка та ін.) суперечить історичним, лінгвістичним, археологічним та етнографічним джерелам, а тому нами не поділяється;

- пошук Прабатьківщини слов'ян і зо-

крема Правітчизни українців вказує на її центральноєвропейські витоки;

- аналіз стародавніх пластів гідронімії України засвідчує те, що практично до VI ст. н.е. її найбільші ріки – Середній та Нижній Дніпро, Дністер, Дон та Донець [згодом (за нашими розрахунками з IV ст.), - Роський, (з VIII ст.) - Сіверський] контролювалися напівосілими кочівниками іранського походження і зберегли свої праіранські найменування, отримані та закріплені в пам'яті місцевого люду ще в II-I-му тис. до н.е.;

- широкомасштабний «натиск на Схід» чи «добровільно-примусове виселення, розселення» центральноєвропейських (праукраїнців – волинян, бужан, древлян) і південних (балканських) слов'ян (праросіян – сіверян, смолнян, радимичів, в'ятичів, кривичів) на Великій Східноєвропейській рівнині розпочинається лише з V-VIII століть. До цього часу слов'яни були відрізані дако-фракійцями від межиріччя Дністер – Дніпро, особливо в його нижній приморській частині;

- учасниками формування ранньофеодальної української державності, народності, права, мови та культури стали як «склавіни», що розселилися з Паннонії, Волині та території нинішньої Південно-Східної Польщі, так і частково виселенці з Мізії – «Союз семи слов'янських племен», які у великій кількості осіли в Середньому Подніпров'ї та на Лівобережній Україні. Основна маса «югів» попрямувала до Залісся, Пооччя та Верхньої Волги, де під наглядом південно-роських князів (Аскольда, Діра, Бориса, Гліба, Всеволода Ярославича, Володимира Мономаха, Юрія Довгорукого та ін.) освоювала та слав'янізувала землі мері, муроми, ерзі та інших племен угро-фінської спільноти, зазнаючи при цьому колосальних впливів з боку автохтонів у антропологічному, ментальному, етнокультурному, етнографічному та мовному відношенні.

Література:

Вступ

1. Див. : Feist S. Germanen und Kelten in der antiken Ueberlieferung. – Baden-Baden, 1948.

2. Ростовцев М. «Бог-всадник» на юге России, в Индо-Скифии и в Китае (посвящается С.А. Жебелеву) / М. Ростовцев // Seminarium Kondacovianum. – Прага, 1927. – Т. 1. – С. 141-146.

3. *Зиньковская И. В.* О статусе росомонов Иордана [Get., 129] / И. В. Зиньковская // Ostrogothica. Археология Центральной и Восточной Европы позднеимперского времени и Эпохи Великого переселения народов. – Сб. науч. работ к 10-летию Германно-Славянской археол. экспедиции ХНУ им. В. Н. Каразина. – Харьков, 2009. – С. 252-256.

4. *Казанский М. М.* «Царские» гунны и акациры / М. М. Казанский, А. В. Мاستыкова // Гунны, готы и сарматы между Волгой и Дунаем. – СПб., 2009 – С. 114 и др.

5. Дет. див. : Словник гідронімів України. – К. : Наук. думка, 1979. – 782 с. ; *Маштаков П.Л.* Список рек Донского бассейна. – Л., 1934 та ін.

6. *Ал-Идриси* Отрада страстно желающего пересечь землю / Ал-Идриси // Древняя Русь... Хрестоматия. – Т. III. Восточные источники. – М., 2009. – С.129-137.

7. *Kossina G.* Die deutsche Vorgeschichte, eine Hervorragend nationale Wissenschaft / Kossina G. – Leipzig, 1934. – S.163-164.

8. *Тохтасьев С. Р.* Saugmataq – Sarmatae – Sygmatae / С. Р. Тохтасьев // Херсонесский сборник. – Вып. XIV. – Севастополь, 2005. – С. 291-306.

9. *Комар О. В.* Сарматы Поросся та «південна» гіпотеза походження Русі / О. В. Комар // Vita Antiqua. – 1999. – № 1. – С. 81-88.

10. *Казанский М. М.* Остроготские королевства в гуннскую эпоху : рассказ Иордана и археологические данные / М. М. Казанский // Stratum + Петербургский археологический вестник. – Санкт-Петербург – Кишинев, С. 181-193.

11. *Прицак О.* Походження Русі / О. Прицак // Хроніка-2000. – К., 1992. – Вип. 2. – С. 12-34.

12. *Баран В. Д.* Слов'яни у другій половині I-го тис. н.е. – Див. : Етнічна та етнокультурна історія України : У трьох томах / В. Д. Баран. – К., 2005. – Т. 1, книга друга. – С. 259-260 та ін. ; *Галкина Е. С.* Тайны Русского каганата. – М., 2002. – С. 16-17 и др. ; *Старостин Н. Н.* Именьковский могильник // Культуры Восточной Европы в I тыс. н.э. – Куйбышев, 1986. – С. 31-32 ; *Халиков А. Х.* К вопросу об этносе именьковских племен // Памятники первобытной эпохи Волго-Камья. – Казань, 1988. – С. 119-126.

13. *Баран В. Д.* Давні слов'яни / В. Д. Баран. – К., 1998. – С. 65-69; *Гавритухин И. О., Обломский А. М.* Гапоновский клад и его культурно-исторический контекст. – М., 1996. – С. 140-148 и др.

14. Сб. законод. памятников древнего западноевроп. права. – К., 1906-08. – Вып. 1-3 ; *Свердлов М. Б.* От Закона Русского к Русской Правде. – М. : Юрид. л-ра, 1988. – 176 с. ; *его же.* До історії тексту Короткої редакції «Руської Правди» // Допоміжні історичні дисципліни. – Л., 1978. – С. 135-159 ; *Толочко О. П.* Краткая редакция «Правды русской» : происхождение текста. – К., 2009. – 136 с.

15. *Иордан.* О происхождении и деяниях гетов (Гетика) / Иордан // Древняя Русь... : Хрестоматия. – Т. 1. – С. 272.

16. *Коринный Н. Н.* Переяславская земля... / Н. Н. Коринный. – С. 123-131.

4. Алано-яський фактор – 2

73. Константин Багрянородный. Об управлении империей : текст, перевод, комментарий. – М., 1991. – С. 134-137.

74. Там же. – С. 135-143.

75. *Заходер Б. Н.* Каспийский свод сведений о Восточной Европе / Б. Н. Заходер. – М., 1967. – Т. II. – С. 83 ; *Ал-Марвази.* Природа животных // Древняя Русь... – Т. III. Восточные источники. – М., 2009. – С. 59-61.

76. *Мерперт Н. Я.* Из истории оружия племен Восточной Европы в раннем средневековье / Н. Я. Мерперт // СА, XXVIII. – М., 1965 ; *С. А. Плетнева.* От кочевий к городам. – С. 156-161 ; *Березовец Д. Т.* Про ім'я носіїв салтівської культури // Археологія. 1970. – Т. XXIV. – С. 71 та ін.

77. *Ковалевская В. Б.* Кавказ и аланы... / В. Б. Ковалевская. – С. 81.

78. *Заходер Б.Н.* Вказ. праця / Б. Н. Заходер. – С. 83.

79. *Васильевский В.Г.* Русско-византийские исследования. Вып. 2. Житие свв Георгия Амастридского и Стефана Сурожского / В. Г. Васильевский. – СПб., 1893 ; Житие Георгия Амастридского // Древняя Русь в свете зарубежных источников : Хрестоматия / Под ред. Т. Н. Джаксон и др. – Т. II : Византийские источники. Сост. М. В. Бибиков. – М. : Русский фонд содействия образованию и науке, 2010. – 129-130.

80. *Шушарин В.П.* Русско-венгерские отношения в IX в. / В. П. Шушарин // Международные связи России до XVII в. – М., 1961. – С. 174-176 ; *Артамонов М. И.* История хазар. – Изд. второе. – СПб, 2002. – С. 340-352 ; *Elzbieta Dabrowska.* Wegrzy // SSS. – Wroclaw, 1977. – S. 397-401 ; див. також мапу № 199 на с. 398 «Етапи переселення угорців на захід».

81. *Артамонов М. И.* Там же. – С. 303-311.

82. Літопис руський. – С. 11.

83. *Бубенок О. Б.* Ясы и бродники в степях Восточной Европы / О. Б. Бубенок. – С. 4.

84. *Сміленко А. Т.* Слов'яни та їх сусіди в Степовому Подніпров'ї / А. Т. Сміленко. – К. : Наукова думка, 1975.

85. *Березовець Д. Т.* Слов'яни і племена салтівської культури / Д. Т. *Березовець* // Археологія, 1965. – Т. 19. – С. 55.
86. *Kovrig I.* Das awarenzeitlich Graberfeld von Allatyan. – Budapest, 1963. – С. 227-228 ; *Laslo Gunla.* Etudes archeologiques sur l'histoire de la societe des avars // Archeol. Hung., 1955. – С. 276-284.
87. *Третьяков П. Н.* Что такое «Пастырская культура»? / П. Н. Третьяков // СА, 1971. – № 1. – С. 108 ; *Плетнева С. А.* От кочевий к городам // МИА, 1967. – № 142. – С. 101-102.
88. *Артамонов М. И.* Этническая принадлежность и историческое значение на пастырическую культуру / М. И. Артамонов // Археология (Болгария), 1969. – Т. 11. – С. 8 и др.
89. Окружное послание Фотия, патриарха константинопольского, к восточным архиерейским престолом // Древняя Русь в свете зарубежных источников : Хрестоматия. – Т. II : Византийские источники. – М., 2010. – С. 131-133 ; Літопис Руський. – С. 11 ; *Корінний М. М.* Поступове поширення християнства у Східній Європі (до кінця X ст.) // Запровадження християнства на Русі. – К. : Наукова думка, 1988. – С. 24-26.
90. «Баварский географ» («Описание городов и областей к северу от Дуная») // Древняя Русь в свете зарубежных источников : Хрестоматия. – Т. IV : Западноевропейские источники. – М., 2010. – С. 25-30.
91. *Херрман И. Ruzzi.* Forsderen liudi. Fresiti. К вопросу об исторических и этнографических основах «Баварского географа» (первая половина IX века) / И. Херрман // Древности славян и Руси. – М. : Наука, 1988. – С. 163-169.
92. Там же. – С. 168.
93. *Гардизи.* Краса повествований // Древняя Русь... – Т. III. – С. 57, прим. 44.
94. «Бергинские анналы» // Древняя Русь в свете зарубежных источников : Хрестоматия. – Т. IV : Западноевропейские источники. – М., 2010. – С. 17-21.
95. Там же. – С. 20.
96. *Филин Ф. П.* Заметка о термине «анты» и о так называемом «антском периоде» в древней истории восточных славян / Ф. П. Филин // Проблемы сравнительной филологии. – М. ; Л., 1964. – С. 267.
97. *Бубенок О. Б.* Ясы и бродники в степях Восточной Европы... / О. Б. Бубенок. – С. 48.
98. *Феофилакт Симокатта* История. – Книга VIII. V. 13 / *Феофилакт Симокатта* // Древняя Русь... – Т. II. – С. 105-106.
99. История на България в четирнадесет тома. – Т. 2 : Първа Българска държава. – София, 1981. – С. 69-72.
100. Літопис Руський (за Іпатіївським списком). – К., 1989. – С. 343.
101. *Артамонов М. И.* История хазар / М. И. Артамонов. – С. 232-239.
102. *Шушарин В. П.* Русско-венгерские отношения в IX в. / В. П. Шушарин // Международные связи России до XVII в. – М., 1961. – С. 174-176 ; *Артамонов М. И.* История хазар. – С. 340-352 ; *Elzbieta Dabrowska.* Wegrzy // SSS. – Wroclaw, 1977. – S. 397-401 ; див. також мапу № 199 на с. 398 «Етапи переселення угорців на захід».
103. *Стрижак О. С.* Сіверяни / О. С. Стрижак // Мовознавство. – 1973. – № 1. – С. 64-76.
104. ПСРЛ. – Т. 2. – Стб. 12 ; Новое в археологии Киева. – К., 1981. – С. 60, 356-361 и др.
105. *Херрман И. Ruzzi.* Forsderen liudi. Fresiti. К вопросу об исторических и этнографических основах «Баварского географа» (первая половина IX в.) / И. Херрман // Древности славян и Руси. – М. : Наука, 1988. – С. 163-169.
106. *Novy R.* Die Anfange des bohmischen Staates. – Prag, 1968. – Т. 1. – S. 131-149.
107. *Elzbieta Dabrowska.* Wegrzy // SSS. – Wroclaw, 1977. – S. 397-401 ; див. Також мапу № 199 на с. 398 «Етапи переселення угорців на захід».
108. Літопис Руський (за Іпатіївським списком). – К., 1989. – С. 11.
109. *Рыбаков Б. А.* Киевская Русь и русские княжества. XII-XIII вв. / Б. А. Рыбаков. – М., 1982. – С. 305-313.
5. Еволюція духовного життя України-Руси та іранці
110. *Корінний М. М.* Поступове поширення християнства у Східній Європі (1-10 ст.) / М. М. Корінний // Запровадження християнства на Русі. – К., 1988. – С. 26-27 та ін.
111. Літопис Руський... – С. 47.
112. *Аничков Е. В.* Язычество и древняя Русь / Е. В. Аничков. – СПб., 1914 ; *Lowmiansci H.* Religia slowian i jej upadec (VI-XII w). – Warszawa, 1979 ; *Рыбаков Б. А.* Язычество древних славян – М., 1981 ; *Его же.* Язычество Древней Руси. – М., 1987 ; *Иванов В. В., Топоров В. Н.* К реконструкции Мокоши как женского персонажа в славянской версии основного мифа // Балто-славянские исследования. 1982. – М., 1983. – С. 175-197 ; *Моця О., Ричка В.* Київська Русь : від язичництва до християнства. – К., 1996. – 196 с. та ін.
113. *Lowmiansci H.* Religia..., s. 107, 119.
114. *Толочко П. П.* Язычицьке капище в «городі» Володимира / П. П. Толочко, Я. Е. Боровський. – Див. : Археологія Києва. Дослідження і матеріали. – К., 1979. – С. 3-10.

115. *Иванов В. В.* Исследования в области славянских древностей / В. В. Иванов, В. Н. Топоров. – М., 1974. – С. 4-30.
116. Див. : *Прокопий Кесарийский*. Война с готами // Древняя Русь в свете зарубежных источников : Хрестоматия. – Т. II : Византийские источники. – М., 2010. – С. 72.
117. *Рыбаков Б. А.* Язычество Древней Руси / Б. А. Рыбаков. – С. 438.
118. *Niederle L.* Slovanske starozitnosti. – Praha, 1924. – Т. II. – С. 87.
119. Этимологический словарь славянских языков. Пра斯拉вянский лексический фонд / Под ред. О. Н. Трубачева. – М., 1975. – Вып. 2. – С. 161-163.
120. *Вей М. К.* К этимологии древнерусского «Стрибог» / М. К. Вей // Вопросы языкознания, 1958. – № 3. – С. 96-99.
121. Слово о полку Игореве. – Л., 1985. – С. 5, 301, 452.
122. *Рыбаков Б. А.* Язычество Древней Руси / Б. А. Рыбаков. – С. 440.
123. *Рыбаков Б. А.* Язычество древних славян / Б. А. Рыбаков. – С. 10, 343-352, 367-370, 432-433 ; *Кулиш Ш., Петровиц П. Ж., Пантилић Н.* Српски митолошки речник. – Београд, 1970. – С. 101 и др.
124. *Шахматов А. А.* Повесть временных лет / А. А. Шахматов. – С. 351.
125. *Niederle L.* Slovanske starozitnosti. – Praha, 1924. – Т. II. – С. 87 ; *Фасмер М.* Этимологический р.ни р.ники р.н. – М., 1973. – Т. 4. – С. 267 ; *Абаев В. И.* Скифо-европейские изоглоссы на стыке Востока и Запада. – М., 1965. – С.116-117 и р. ; *Мавродин В. В.* Образование Древнерусского государства. – С. 314.
126. *Гальковский Н. М.* Борьба христианства с остатками язычества в древней Руси / Н. М. Гальковский. – Харьков, 1916. – М., 1913. – Т. II. – С.75-80, 295-301 и др. ; *Рыбаков Б. А.* Язычество древних славян. – С. 454.
127. *Рыбаков Б. А.* Русалии и бог Смарггл-Перепплут / Б. А. Рыбаков // СА, 1967. – № 2. – С. 91-116.
128. Запродажения христианства на Руси. – К., 1988. – С. 55.
129. *Гальковский Н. М.* Борьба христианства... / Н. М. Гальковский. – Т. 1. – С. 33; *Тревер К. В.* Собака-птица : Сэмурв и Паскудж. – В кн. : Из истории докапиталистических формаций. – М.-Л., 1933. – С. 324-325.
130. *Иванов В. В.* Славянские языковые моделирующие семпотические системы / В. В. Иванов, В. Н. Топоров. – М., 1965. – С. 25 ; *их же.* Смарггл. – В кн. : Мифы народов мира. – М., 1982. – Т. 2. – С. 424.
131. *Седов В. В.* Восточные славяне в VI-XIII вв. / В. В. Седов. – М., 1982. – С. 216-221, вклейка между СС. 240-241 «Украшения вятичей XI-XIII вв. из курганов Анискино, Меренище и Пузиково».
132. *Аничков Е. В.* Язычество и древняя Русь / Е. В. Аничков. – СПб., 1914.
133. *Иванов В. В.* К реконструкции Мокоши как женского персонажа в славянской версии основного мифа / В. В. Иванов, В. Н. Топоров // Балто-славянские исследования. 1982. – М., 1983. – С. 175-197 ; *их же.* Мокошь. – В кн. : Мифы народов мира. Энциклопедия в 2-х т. – М., 1992. – Т. 2. – С. 169.
134. *Там же.*
135. *Коваленко О. Б.* Макошинський Свято-Покровський монастир / О. Б. Коваленко. – В кн. : ЕІУ. – Т. 6. – К., 2009. – С. 452.
136. *Аничков Е. В.* Язычество и древняя Русь / Е. В. Аничков. – С. 327, 341.
137. *Коринный Н. Н.* Переяславская земля : X-первая половина XIII века / Н. Н. Коринный. – С.232-233 ; Русская народная поэзия. Эпическая поэзия : Сборник. – Л., 1984. – С. 5-198.
138. *Коринний М. М.* Поступове поширення християнства... / М. М. Коринний. – С. 7-34, 221-226 ; *Його ж.* Виникнення легенди про апостола Андрія Первозваного // УЖ, 1987. – № 3. – С. 105-112.
139. *Бубенок О. Б.* Ясы и бродники в степях Восточной Европы... / О. Б. Бубенок. – С. 155-163.
140. Архив Юго-Западной России (далі – АЮЗР). – Киев, 1863. – С. 88, 240; АЮЗР, 1883. – С. 299 и др.
141. *Трубачев О. Н.* Из славяно-иранских лексических отношений / О. Н. Трубачев // Этимология. 1965. – М., 1967. – С. 41-42 ; Этимологический словарь славянских языков. Пра斯拉вянский лексический фонд. – М., 1981. – Вып. 8. – С. 21-22 ; *Бубенок О. Б.* Ясы и бродники в степях Восточной Европы... – С. 163.
142. *Крыжановский Б. Г.* Украинские и румынские кылымы / Б. Г. Крыжановский. – Л., 1925. – С. 20-31 и др.
143. *Горленко В. Ф.* Об этнониме черкасы в отечественной науке конца XVIII – первой половине XIX вв. / В. Ф. Горленко // СЭ. 1982. – № 3. – С. 98-99.
144. *Калоев Б. А.* Осетины / Б. А. Калоев. – М., 1967. – С. 152.
145. *Шанира Дан Д. Я.* Ирано-славика : нотатки щодо іранських, слов'янських, східноєвропейських («руських»), германських, тюркських та хозарських студій / Д. Я. Шанира Дан // Ruthenica, 2007. – Т. VI. – С. 7-36.
146. *Брайчевский М. Ю.* О первых договорах Руси с греками / М. Ю. Брайчевский // Советский ежегодник международного права. 1978. – М., 1980. – С.264-282.
147. *Golb N., Pritsak O.* Khazarian Hebrew Documents of the Tenth Centuru, 53 та інші.